

Černý, Marcel

Athos českýma očima v moderní době

In: *Slavistika a balkanistika : Ivan Dorovský*. Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2001, pp. 19-47

ISBN 8021025654

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132566>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ATHOS ČESKÝMA OČIMA V MODERNÍ DOBĚ

MARCEL ČERNÝ

Území Athonského poloostrova, obecně zvané též Svatou Horou, bylo dlouhou dobu v našich zeměpisných šířkách bílým místem na mapě.¹ Ani v době pozdější nedosáhlo toto posvátné území srovnatelné proslulosti a významnosti, jakou mělo pro slovanské pravoslavné národy. Přitom se Athos nebyvalou měrou zasloužil o rozvoj bulharské, srbské i ruské literatury. Byl jakousi „knižní“ manufakturou, kde se pořizovaly opisy děl, a zprostředkujícím článkem slovanských pravoslavných středisek s byzantskou kulturou.²

Podle J. Košky, který se ve své studii o Athosu zaměřil především na specifika nacionálně emancipačních procesů v době raněobrozenské či pozdně-barokní, funguje osobité meziliterární společenství Svaté Hory v období druhé poloviny 18. století jako *soubor vzájemně si konkurujících národních systémů, očividně se v něm utvořily systémy s konkurenčním a konfliktním typem vzájemné interakce. Ukázalo se, že tento typ vzájemné interakce byl pro integrující systémy velmi příznivý, na základě efektu analogie (rezonance) a konkurence podstatně působil na jejich evoluci.*³

Tento příspěvek si klade za cíl všimnout si procesu poznávání Athosu českými cestovateli a spisovateli v moderní době. Tu jsem si vzhledem k charakteru materiálu vymežil přibližně posledními 120 lety. Blíže nahližena bude především osobnost českého mnicha **Sávy Chilendarského**.

¹ První informace o Athosu pronikaly do Čech především prostřednictvím P. J. Šafaříka a díky jeho zájmu o památky staroslověnského písemnictví. Koncem 40. let vyšla v *Časopise Českého muzea* (1847, I., s. 508–521) zpráva V. Grigoroviče z jeho cesty po Athosu v r. 1844. Vznik první české encyklopedie si vyžádal i samostatné heslo o Athosu, jeho autorem byl Hta. (= M. Hattala): *Slovník naučný F. L. Riegra I.*, Praha 1860, s. 376–378. Počátkem 70. let je v *Časopise Českého muzea* (1874, s. 508–509) otištěna recenze na edici listin kláštera Russik, téhož roku se mohli čtenáři časopisu *Obrazy života* setkat i s první dřevorytinou athonských klášterů od Fr. Bartla. O deset let později uveřejňuje Sáva svůj první článek o Athosu (*Osvěta* 1884) a posílá švagrovi J. Kalouskovi podklady pro nové heslo Athosu – KJk. (= J. Kalousek) a H. (= M. Hattala): *Ottáv slovník naučný II.*, Praha 1889, s. 967–969.

Koška, Ján: *Athos ako osobitné medziliterárne spoločenstvo konkurenčných systémov v ranom bulharskom obrodení*. In: Ďurišin, Dionýz a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5*, Bratislava 1992, s. 120.

³ Koška, Ján: c. d., s. 121.

19. století velmi významně ovlivnilo naše země kromě jiného i v tom, že lidé začali více cestovat, dostávali se do míst, o nichž jsme byli v Čechách zpravováni jen externě a náhodně, zároveň tak pronikala znalost Čech za naše hranice.

Větší propustnost a prostupnost hranic vedla i k odkrývání pravoslavného světa českému člověku, jenž měl o východním křesťanství jen mlhavé představy. Seznamovali se s ním především prostřednictvím světa východoslovanského až čeští obrozenci, kteří v Rusku spatřovali mocnou záštitu Slovanstva. Zájem o pravoslaví kulminoval koncem 19. a počátkem 20. století, kdy někteří čeští slavjanofilové k němu přestupovali, a tím se v Čechách tato forma křesťanství stávala známější.⁴ Podle mého názoru by bylo velmi zajímavé podívat se „zblízka“ na otázku projevů a kvality pravoslavné účasti v českém kulturním kontextu, anebo ještě konkrétněji – zaměřit se na charakter integračního procesu českého pravoslaví do naší kultury a na případné česko-jinoslovanské vztahy plynoucí z této integrace.

Publikace *Pravoslavná církev v Republice Československé* (Praha 1926) od Vladimíra Grigoriče tato fakta zcela opomíjí, soustřeďujíc se především na novodobé dějiny české pravoslavné církve po vzniku republiky, v historickém úvodu však jsou četné nepřesnosti a nedostatky.⁵ Roku 1870 se v chrámu sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí začaly konat první řecko-slovanské pravoslavné bohoslužby díky Slovanskému dobročinnému spolku

⁴ Srov. se statistikou v knize: Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha 1996: *Vzrůstající okruh lidí se v české společnosti druhé poloviny 19. století přiklání k náboženské toleranci a k nezájmu o jednotlivá náboženská vyznání*. *Ojedinelé se vyskytovaly snahy získat alespoň část slovansky a prorusky smýšlejících kruhů pro pravoslavnou církev, ale mladočeský předák Karel Sladkovský (kolem roku 1876) a staročeský novinář Jan Stanislav Skrejšovský (v osmdesátých letech) neměli skoro žádné následovníky, takže počet pravoslavných Čechů byl úplně bezvýznamný (163 ve sčítání z roku 1900 a 285 ve sčítání z roku 1910) (s. 87–88)*. Jak vidět ani po 30 letech působení pravoslavného kléru u nás se nestala orthodoxie běžně rozšířeným náboženstvím; to ovšem nevylučuje jeho – v porovnání se stavem na počátku 70. let 19. století – důkladnější znalost.

⁵ Autor si všímá hlavně kultu obou věrozvěstů (ovšem vehementně tvrdí, že Cyril je autorem cyrilice), sv. Prokopa, Sázavského kláštera a kláštera Na Slovanech (v souvislosti s klášteřem autor zcela ignoruje fakt, že mnichy kláštera byli charvátští hlaholáši, dovolává se jednoznačnosti východního obřadu v klášteře, neboť podle něj *bylo těžko získati někoho z pravoslavných pro římský obřad, třeba v jazyce slovanském* (s. 21/); spojuje bohoslužbu ve slovanském jazyce výhradně s pravoslavím, podřizuje celou koncepci publikace obecně nepřijatelné, vědecky neobhajitelné ideologii. Dále se už Grigorič zabývá jen nedávnou historií (od r. 1870) pronikání pravoslaví do Čech, na Moravu, Slovensko a na Podkarpatskou Rus.

z Petrohradu. V téže roce přestoupilo 13. října 14 Čechů na pravoslavi v Petrohradě krátce potom, kdy Vatikánský sněm prohlásil učení o papežské neomylnosti.⁶ O pravoslavných Čechích na Volyni a na Athosu však tato publikace mlčí.

Stejně silnou motivací zájmu o pravoslavi se jeví i expanze českých odborníků a umělců jak na Rus, tak k jižním Slovanům, k níž docházelo zejména v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století. Češi se uplatňovali při budování průmyslu na Balkáně a často se na těchto územích trvale usazovali. To vedlo také ke konverzím k pravoslaví. Prvním Čechem, nejslavnějším a v souvislosti s Athosem nejčastěji zmiňovaným (bohužel nikoli v Čechách), který se zabýval i činností literární, byl **Sáva Chilandarec – Slavibor Breüer**. Pravoslavi přijal v kostelíku ve vsi Rudari nedaleko Leskovce v dubnu 1881,⁷ pokoušel se totiž v Srbsku, kde byla levnější půda než v Čechách, založit vegetariánskou zádruhu, když se stal již dříve adoptivním otcem třem chlapcům,⁸ kteří s ním pokračovali až do Chilandaru.

Ve svých 44 letech musel se Breüer vzdát své vidiny na volnonáboženskou a vegetariánskou osadu, hledal úlevu, klid a teplejší podnebí. Uvažoval o Makedonii, ale když se dozvěděl, že v Niši⁹ na chilandarském metochu, tj.

⁶ Jejich prohlášení vyšlo rusky v čas. *Golos* /Petrohrad/, 15. 7. 1870.

⁷ Podle zápisu ve svém deníku z 23. 4. 1882 se tak stalo 23. 4. 1881: *Před rokem přestoupil jsem na víru pravoslavnou.*

Deníky, rukopisy článků, korespondence (především se švagrem J. Kalouskem) a ostatní archiválie související s Breüerem-Sávou jsou uloženy – není-li při citaci uvedeno jinak – v **Archivu Národního muzea, fond Josef Kalousek** (fond není dosud zkatalogizován, Sávova pozůstalost je uložena v jedné krabici; s Kalouskem je pojilo přátelství i příbuzenské svazky: Kalousek se oženil s Breüerovou sestrou Kateřinou, stal se tak Sávovým švagrem).

⁸ **Dallboru Antonínovi**, narozenému v roce 1864 v Praze; stal se mnichem r. 1884 a přijal jméno Daniel, jako jediný si uchoval znalost své mateřštiny, jeho smrt v r. 1908 byla pro Breüera bolestnou ztrátou, vychovával totiž chlapce od 4 let a měl ho nejraději.

Františku Švarcovi, narozenému 1867 v Horním Studenci u Chotěboře; Breüer si ho přejmenoval na **Svatoše**; přijal r. 1890 klášterní jméno Anthim, ale již r. 1893 zemřel, pravděpodobně na následky otravy v klášterní nemocnici.

Karlu Moravcovi, narozenému 1867 v Termeshofenu u Německého, později Havlíčkova Brodu; Breüer si ho přejmenoval na **Přemysla**; r. 1887 složil slib a obdržel jméno Pankratij(e), r. 1895 vysvěcen na kněze, později byl dokonce vyznamenán řádem sv. Sávy od srbského krále, jako jediný Breüera přežil.

⁹ V. Kristen: *Vztah mnicha Savy Chilandarského k etnickým procesům na Balkáně*. Český lid 77, 1990, č. 2, s. 70, chybně uvádí: *Konečnou stanicí bylo Vranje, kde se Slavibor Breüer setkal s archimandritou Vasilijem... Sám Breüer výslovně píše: ...při nejbližší příležitosti jedu do Niše, abych promluvil s otcem Vasilijem o Svaté*

klášterním statku, žije archimandrita Vasilij, setkal se s ním a volil poslední cíl své cesty: posvátný poloostrov Athos. Své putování zakončil i se svými chlapci 3. 6. 1881¹⁰ večer, když pronajatá loďka přirazila ke břehu a čtveřice Čechů stanula na Athonském poloostrově, jenž se stal jejich novým domovem.

Asi dvacet měsíců po svém příchodu do kláštera požádal představenstvo, aby byl přijat mezi stálé obyvatele klášterní. Datum mnišského postřizení bylo stanoveno na Květnou neděli roku 1883, k obřadu došlo v noci z 9. na 10. dubna. Od tohoto okamžiku přestal Slavibor Breüer pro celý svět existovat – ovšem s výjimkou nejbližších, pro něž navždy zůstal *jejich Slaviborem* – a jeho životní pouť převzal bratr-laik Sáva,¹¹ podle svého nového domova užívající přízviska *Chilandarec*, *Chilendarec*, *Chilendarski* či *Hilandarac*.

Dnes na něj budeme pohlízet jako na „velvyslance“ středoevropské kultury, jako na jednoho z *misijních* Čechů, kteří byli vyhledáváni nejen jako odborníci, ale též jako nositelé v 19. století často vyzdvihovaného slovanství. V době nízké informovanosti pak jemu podobní *misionáři* působili dojemem hledačů a objevitelů doposud neznámého.

Jak nejlépe vystihnout šíři jeho zájmů – filantrop, antidogmatický svobodomyšlník, mírumilovný vegetarián,¹² kritik poměrů v Rakousku-Uhersku

hoře Athonské a jejích klášterech. Viz: Pod klášterní střechou. 3. Byl jsem hospodářem. Osvěta 30, 1900, s. 687.

¹⁰ V Osvětě Breüer uvádí datum 5. 6. 1881, ale podle jeho zápisu v deníku ze 3. 6. 1883 je správné výše uvedené datum: *Dnes dva roky přijeli jsme do chilendarského přístavu po loďce od kláštera Vatopedského*. Datum je podle mého názoru dle pravoslavného kalendáře, nelze to však tvrdit jednoznačně, poněvadž na rozdíl od dopisů opatroval deníkové zápisky jen jedním datem.

¹¹ S volbou nového jména je spojena i jedna humorná příhoda: Jeho původně zamýšlené jméno patřilo ochránci slovanské bohoslužby v Čechách, svatému Prokopu, avšak jeho pořečtená podoba *Prokopij*, mající v češtině nevhodné konotace, jej od tohoto rozhodnutí odradila, a tak přijal jméno srbského zakladatele kláštera, svatého Sávy. (Dopis J. Kalouskovi z května 1883.)

O Sávově postřizení viz 4. sešit Breüerových deníků; zápis z 10. 4. 1883; *Pod klášterní střechou*. 1. *Jsem mnichem*. Osvěta 30, 1900, s. 55–57.

¹² O vegetariánství se zajímal i teoreticky, napsal již v 60. letech 19. století několik nadšeneckých článků o vegetariánství. J. Zeman (viz životopisnou brožurku *Sava Chilandarec /Slavibor Breüer/. Příspěvek k dějinám české filantropie*. Chotěboř 1913, 42 s.) se domnívá, že první články psal S. Breüer do časopisů *Naturarzt* a *Deutsche Vegetarianer-Zeitung*. V českých knihovnách nejsou však tyto časopisy k dispozici, nemohu tedy uvést přesný bibliografický údaj. Je však jisté, že nás oba dva časopisy dovedou ke dvěma významným osobnostem, které se vegetariánstvím a s ním volně souvisejícími zásadami hydroterapie čili vodoléčby profesionálně

stejně jako ve svém domovském klášteře Chilandaru, filozofující hospodář, amatérský slavista-samouk a spisovatel.

Světským jménem **Slavibor Kryštof Jonathan Jeremiáš Breüer**¹³ se narodil 8. července 1837 jako druhorozený syn staré patricijské rodiny v Kutné Hoře, zemřel v Chilandarském klášteře na Athosu v noci z 1. na 2., resp. ze 14. na 15. ledna 1912.¹⁴ Rodina sice byla původem ze Sudet, Slaviborovi

zaobíraly: k **Theodoru Hahnovi** a **Wilhelmu Eduardu Baltzerovi**. Kromě toho odebíral až do své smrti několik odborných časopisů: *Lebenskunst* /Leipzig/, vydavatel K. Lentze; *Vegetarische Warte* /Frankfurt a. Main/; *Vereins-Blatt für Freunde der natürlichen Lebensweise (Vegetarianer)* /Grötzingen-Baden/; *Zeitschrift für Erziehung und Unterricht* /Schwanenstadt/, vydavatel M. Schmidtbauer.

Ve své době působil jeho přístup opravdu nezvykle, neboť vegetariánství se nejvíce vzpíralo právě národy slovanské spolu s románskými a první osvětově-vědecký článek v češtině vyšel až r. 1871. Hobra, P.: *Vegetariané a jejich učení*. Osvěta 1, 1871, s. 7 a 8. S některými z redaktorů či přispěvatelů hydropatické či vegetariánské literatury se setkal i osobně a byl s nimi i v písemném kontaktu, avšak svědectví o takovéto korespondenci máme dnes již jen zprostředkovaná.

Breüerovo vegetariánství bylo ovlivněno i názory **Miroslava Tyrše** (1832–1884): je původně vystudovaný teoretik výtvarných umění, snad proto se ve hnutí Sokola, založeného roku 1862 spolu s jeho tchánem **Jindřichem Fügnerem** (1822–1865), snoubí helénský ideál tělesné a duševní rovnováhy, patřil rovněž jako později Breüer k předním přispěvatelům časopisu *Osvěta*. Breüerova rodina znala Tyrše osobně a zásady sokolského hnutí v ní měly své pevné místo. Těmito zásadami se Breüer řídil i při provozování svých dvou opatroven, ba dokonce i od roku 1881, kdy vstoupil do Chilandarského kláštera na Athosu.

¹³ Životopisné údaje ověřoval prof. E. Leminger přímo na matričním úřadě v Kutné Hoře; citováno podle J. Z. Raušara: *U krajana mnicha Sávy Chilandarce (Slavibora Breüera z Kutné Hory) v klášteře Chilandaru*. Zvl. otisk ze 4. sv. Vlastivědného sborníku východočeského, Chrudim 1929, s. 5.

¹⁴ Začátkem 70. let 20. století se objevily pochybnosti o datu Sávova úmrtí: podle Mirka Pavloviče, bělehradského faráře na odpočinku, který Chilandar na přelomu let 1971 a 1972 navštívil, ze zápisů v klášterní knize mrtvých a nově přichozích bratří vyplývá, že Sáva zemřel 13. 2. 1911. V knihách je však evidentní chyba, neboť se zachoval jeho poslední dopis z 24. 12. 1911 našeho kalendáře. Srbský blud o datu Sávova skonání se traduje od článku B. Císaře (*Sava Hilandarac – česki kaluder i pisac*. Crkva. Kalendar Srpske pravoslavne crkve za 1973. godinu, Beograd 1972; přetištěno v čas. Istočnik 6, Beograd 1997, č. 21, s. 57–60) až do dnešních dní (studie T. Jovanoviće in: *Sava Hilandarac: Istorija manastira Hilandara*. Beograd 1997, s. 193), chybná byla i korekce D. Bogdanoviće (*Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*. Beograd 1978, s. 42), který na základě Komatovičovy zprávy uvádí jako datum smrti 22. (popř. 15.) prosinec 1911. Navíc 22. ledna 1912 zaslal V. Sís redakci Národních listů z Prizrenu telegram, že otec Sáva v noci z 1. na 2. ledna 1912 zemřel (údaj je podle pravoslavného kalendáře, odpovídá noci ze

předci cítili spíše německy, ale již Slaviborův dědeček byl přívrženec herderiánství a hluboce si vážil Slovanů. Rodina Breüerů v 19. století byla již česky orientována i v oblasti jazykové – děti (podle jejich českých jmen **Otakar** /1835–1893/, **Slavibor**, **Květoslav** /1839/40¹⁵–1864/, **Kateřina** /1842–1915/, **Vladimír** /1844–1907/, **Míromil** /1846–?/ a **Marie** /1848–1903/ lze usuzovat spíše na český charakter rodiny) mluvily s matkou německy a s otcem česky, mezi sebou ponejvíce též česky, psaly však až do pozdní dospělosti téměř výhradně německy, neboť vystudovaly jen školy německé.

Pro Breüerovo národní uvědomění měl zásadní význam tříletý pobyt v polské Haliči (1858–61) u strýce v Uniatyči poblíž Drohobyče. Naštěstí jej Uniatyčtí vzali mezi sebe a brzy ho naučili základům polštiny a ukrajinštiny. Tyto slovanské jazyky ho přivedly i ke znovuobjevení mateřského jazyka českého. Po svém poslovanštění na Haliči získal Breüer opravdovou lásku a úctu ke všemu slovanskému: *Románům patří minulost, Germánům přítomnost, Slovanům budoucnost. Prusko bylo, jest a zůstane loupežným státem. Germáni byli odjakživa dobývační, zničili polabské Slovary, utiskují Poláky a Dány, anektují Lotrinsko.*¹⁶

Nabízí se tady otázka dvojdomosti či vícedomosti tohoto autora. Já bych ho považoval především za „*spisovatele*“ českého a srbského – už označení „*spisovatel*“ je třeba specifikovat: je autorem spíše literatury faktu, reportážního cestopisu, žurnalistických fejetonů a díla vědeckého;¹⁷ nelze ho považo-

14. na 15. ledna 1912). **Nekrology** vyšly v několika českých periodikách: V. S. / = Sís, V.: Národní listy 52, 1912, 22. 1.; ř.beta: Národní listy 52, 1912, č. 41, 11. 2.; Sís, V.: *Za o. Sávu Chilandarcem*. Osvěta 42, 1912, s. 225–227; -n- / = Sekanina, F.: Zvon 12, 1911/12, s. 304; /?/: Zlatá Praha 28, 1912, s. 230–231 [s reprodukcí Vochočova portrétu otce Sávy]; Raušar, J. Z.: *Vzpomínka na posvátnou horu Athos a na našeho zesnulého otce Sávu Chilandárce*. Vídeňský deník 6, Vídeň 1912, 3. 3., s. 2–3.

¹⁵ Datum Květoslavova narození přesně neznáme, J. Z. Raušar o existenci tohoto Slaviborova mladšího bratra nevěděl vůbec; rekonstrukci jsem provedl na základě Sávyho článku *Pod klášterní stítechou. 2. Jsem knihovníkem*. Osvěta 30, 1900, s. 206, kde píše o mladším bratru Květoslavovi. Manželé Breüerovi měli pravidelně každé 2 roky jednoho potomka: Otakara 1835, Slavibora 1837, Kateřinu 1842, Vladimíra 1844, Míromila 1846 a Marii 1848. Zcela logicky lze tedy předpokládat, že Květoslav se narodil v roce 1839 nebo 1840.

¹⁶ Dopis Loeschové, citováno podle J. Zemana, c. d., s. 22; Zeman text uvádí ve vlastním překladě a bez datace.

¹⁷ Literární činností se podrobněji zabývá má recenze *Recepte literárního díla českého mnicha na Chilandaru otce Sávy a nový zájem o jeho osobnost v Srbsku* (zevrubnější pohled na literární činnost českého Svatohorce při příležitosti o sto let

vat za tvůrce skutečně umělecké literatury, byť některé pasáže jeho textů mají tyto aspirace; u nás je navíc osobností téměř zcela zapomenutou. Podíváme-li se však důkladněji na dílo, jež tu zanechal, a na dobové ohlasy jeho četných příspěvků roztroušených po rozličných periodikách, zjistíme, že má i v prostředí, z něhož pocházel, své nezastupitelné a nesmazatelné místo.

Nejlépe se vyjadřoval **německy** – němčiny však užíval pouze ke korespondenci s lidmi, s nimiž nemohl komunikovat jinak, ku psaní vegetariánských statí a k hotovení originálů srbských překladů – kniha *Sveta Gora* (1898) je překladem stejně jako nedávno vydaná *Istorija manastira Hilandara* (1997). Srbsku vděčí Sáva za vydání své první knihy *Istorija i opis manastira Hilandara* (1894), která je jen mírně upravenou a doplněnou variantou prvního rozsáhlejšího českého článku, zaměřeného na historii poloostrova se zřetelem k jeho zeměpisné lokalizaci i přírodní charakteristice *Ze Svaté Hory Athonské* (viz pozn. č. 21). Sáva dal její rukopis gymnaziálnímu profesorovi **Tirićovi** z Niše v září 1893,¹⁸ aby ji sám přeložil do srbštiny (uměl údajně slušně česky), nebo aby našel někoho, kdo by byl schopen překlad realizovat. S finanční podporou sládka **Jiřího Weiferta**,¹⁹ jehož Sáva znal už z dob svého pobytu v Kostolci na Dunaji a který našel i překladatele, neúporného

opožděného vydání jeho jubilejního spisu: **Sava Hilandarac**, *Istorija manastira Hilandara*. U spomena na sedamstogodišnjicu osnivanja. Priredio i pogovor napisao T. Jovanović, Beograd 1997, 210 s.), která by měla vyjít ve 2. čísle *Slavie* 69, 2000.

¹⁸ Dopis J. Kalouskovi z 5.–17. 9. 1893.

¹⁹ Velkopřemyslník **Jiří Weifert** (srbsky Vajfert) byl Raušarovým nadřízeným a Sávovým sponzorem, na vydávání dalších jeho publikací se však již finančně nepodílel. J. Z. Raušar ho charakterizoval takto (Příloha mé diplomové práce, viz násl. pozn.): „Zabýval se myšlenkou poslati z Bělehradu fotografa do Chilandaru, jenž by ofotoграфoval důležité listiny kláštera Chilandarského. Weifert chtěl snad listiny vydat svým nákladem a snímky pečeti bul, nadačních listin apod. chtěl uložit ve své sbírce numismatické, kde měl staré srbské mince, ale i mince římské z různých vykopávek v Srbsku (jmenovitě v Kostolci na Dunaji). Sbírkou daroval pak státnímu muzeu v Bělehradě. Srov. také Hugo Weifert: *Meine Sammlung von Medaillen*. Pancsova 1893.

Jiří Weifert byl rodákem pančevským (*15. 6. 1850), kde jeho otec měl parní pivovar, u něhož r. 1870 byl návštěvou náš J. Neruda, jak ve fejetonu v Nár. listech v neděli dne 14. prosince 1890 napsal. „V Bělehradě měl Weifert parní pivovar, tzn. veliký, na rozdíl od malého pivovaru, jehož majitelem byl zprvu krajan náš Josef Brabec, pak přítel jeho krajan Bajloni. Dále byl Weifert majitelem lignitových dolů v Kostolci na Dunaji, kde rozkládala se v starověku římská pevnost a město Viminacium. Doly dříve náležely krajanu **Fr. Všetečkovi**, profesorovi bělehradské vojenské akademie, rodáku rokycanskému, u něhož se r. 1878 Sáva Chilandarský na rok usadil, než se r. 1879 odstěhoval do Leskovce v jižním Srbsku.“

propagátora srbsko-českých kulturních vztahů a spisovatele **Josefa Zdeňka Raušara** (1862–1947),²⁰ vyšlo dílko nejprve časopisecky,²¹ později jako samostatná brožura.

Na druhém místě v ovládnutí jazyka se ocitla **čeština**, jazyk nakonec praktikovaný nejvíce. Písemná pozůstalost Sávy Chilandarcce, uložená v Archivu Národního muzea (fond *Josef Kalousek*; viz pozn. č. 7), svědčí o trvalém zájmu athonského mnicha a zároveň Středoevropana přinášet odběratelům tisku ve své původní vlasti zajímavosti o novém, vzdáleném domově, o němž se běžný český čtenář dovídal jen zprostředkovaně, často zkresleně a sporadicky, a to většinou formou krátkých noticek v ilustrovaných revuích. Zanechal v češtině devět v Osvětě otištěných článků věnovaných Athosu,²² jeden o sremských klášterech v srbském pohoří Fruška Gora,²³ sérii Životo-

²⁰ Raušar navštívil Athos a Chilandar r. 1894, od tohoto roku si se Sávou psal (celkem 30 dopisů, které jsou uloženy v Raušarově fondu LA PNP v Praze). Raušar připravil tyto dopisy k vydání Slovanským ústavem, nastupující fašismus však realizaci edice zabránil. I tento rukopis je uložen v Raušarově fondu. Podrobněji viz můj článek *O nevydané publikaci Dopisy ctihodného otce Sávy Chilandarcce od J. Z. Raušara – příspěvek k meziválečným dějinám Slovanského ústavu* (přijat k tisku v časopise *Slavia*; je i součástí úvodu k Příloze mé obhájené diplomové práce *Život a dílo mnicha Sávy Chilandarcce, Slavibora Breüllera z Kutné Hory*, FF UK v Praze, s. 100–107; druhou část Přílohy tvoří Raušarem okomentované a k vydání připravené dopisy od otce Sávy /30 dopisů/, s. 108–159).

²¹ *Istorija manastira Hilandara u Svetoj Gori*. Hrišćanski vesnik 16, Beograd 1894, s. 156–165 a 217–224; knižně pod názvem *Istorija i opis manastira Hilandara*. Preveo sa češkog Josif Raušar-Žuborić, Beograd 1894, 56 s.; nově přetištěno v časopise *Istočnik* 6, Beograd 1997, č. 21, s. 38–56. Rukopis srbského překladu je dnes uložen v Arhivu Srbije; český rukopis, z něhož překládal Raušar, je uložen v Okresním městském muzeu v Kutné Hoře.

²² *Ze Svaté Hory Athonské*. Osvěta 14, 1884, s. 415–426, 481–492 a 593–602; *Obyvatelstvo Sv. H. Ath.* Osvěta 16, 1886, s. 861–870; *Tři podobizny ze Sv. H. Ath.* Osvěta 18, 1888, s. 896–906; *Z pouti na horu Athonskou*. Osvěta 19, 1889, s. 957–965; *O poustevnách Sv. H. Ath.* Osvěta 20, 1890, s. 815–827; *O nejstarších ústavách Athonských*. Osvěta 22, 1892, s. 77–88 a 204–213; *O svatých otcích Athonských*. Osvěta 26, 1896, s. 816–827 a 984–994; *Příroda na Sv. H. Ath.* Osvěta 35, 1905, s. 792–800; *Umění na Sv. H. Ath.* Ibid., s. 975–983 a 1097–1103.

²³ *Kláštery Sremské*. Osvěta 18, 1888, s. 61–70. Sáva se stal spisovatelem zabývajícím se výhradně athonskou problematikou, veškeré jeho články a knihy jsou s tímto prostředím bytostně spojeny, výjimku tvoří pouze tento článek. Sáva se při svém návratu z Čech v roce 1887 zastavil v pohoří Fruška Gora, jež je pro Srby *místem vele památným, poněvadž ve svých údolích skrývá neméně než dvanáctero pravoslavných klášterů založení srbského*. Způsob psaní se nijak neliší od ostatních cestopisných črt tohoto autora, zajímavé je zachycení reálií života v těchto klášterech (markantní je velmi nízká obydlenost těchto klášterů) pro případnou studii o úrovni

pisných vzpomínek *Pod klášterní střechou*²⁴ a dosud u nás nepřekonanou monograficky zaměřenou *Knihu o Svaté Hoře Athonské*,²⁵ v dějinách slavistiky mu patří prvenství ve vytvoření systematického knižního katalogu chilandarských rukopisů a starých tištěných knih, kterého se s několika doplňky užívalo prakticky až do vzniku nového katalogu D. Bogdanoviče (*Katalog cirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Beograd 1978).²⁶

Projevil se i jako autor **bulharský**,²⁷ byť je postavou okrajovou a v bulharském odborném tisku mu nebyla věnována doposud žádná pozornost

zdejšího života ve srovnání s životem na Athosu. V beletrizované formě se může český čtenář s prostředím srbských klášterů seznámit v románu *Fruška Gora* (Praha 1946) našeho polozapomenutého pravoslavného spisovatele a duchovního **Emilia-na Glocara** (*11. 7. 1906).

²⁴ Vyšly v *Osvětě* 30, 1900, s. 52–61, 203–213, 593–601 a 977–988; v *Osvětě* 32, 1902, s. 202–213, 765–772, 876–883 a 1053–1061.

²⁵ *Kniha o Svaté Hoře Athonské*. Novočeská bibliotheka č. 40, spis. mus. č. 173, přehlédli, opravil a upravil J. Bidlo, Praha 1911, 380 s.

²⁶ *Rukopisy a starotisky Chilendarské*. Popisuje Sava Chilandarec, úvod upravil a ukazatelem opatřil František Pastmek. Věstník KČSN, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1896, Praha 1897, 98 s. Autorem doplňku ke katalogu S. Chilandarece je P. A. Lavrov: *Vizantijskij Vremennik* 4, SPb. 1897, s. 296–300.

²⁷ *Istoričen očerk na Sveta Gora Atonska*. Periodičesko spisanie na Bălgarskoto knižovno družestvo v Sofija 60, Sofija 1899, s. 951–986 [bulharská varianta českého článku *Ze Svaté Hory Athonské*]; *Obštestvenite otnošenija na atonskite manastiri*. Periodičesko spisanie na Bălgarskoto knižovno družestvo v Sofija 64, Sofija 1903, s. 444–463 a 533–586 [samostatný příspěvek o vzájemných vztazích svatohorských klášterů, o hierarchii církevních i sociálních pozic, článek je opatřen datem 1. 8. 1902, byl tedy psán speciálně pro bulharskou stranu; je zvláštní, že se Sáva o tomto článku nikomu nezminil, snad ani nevěděl, že byl přijat do tisku a vydán, nápomocni mu mohli být buď prof. **D. Balabanov** (psal mu do Sofie v r. 1897), inspektor **V. Kănčov** (viz dopis J. Kalouskovi z 2.–14. 2. 1898), anebo prof. **P. Argirov** (viz dopis Kalouskovi z 11. 9. 1900), jelikož se s nimi osobně znal a pravděpodobně měl na ně i písemné spojení (prokazatelné jen u Balabanova); valnou část materiálu obsahuje v přepracované podobě jeho česká *Kniha o Svaté Hoře Athonské*]. Oba obsáhlé příspěvky jsou podepsány jen jeho jménem bez uvedení překladatele. Je to až zarážející, že renomovaný časopis, jakým *Periodičesko spisanie na Bălgarskoto knižovno družestvo* bylo, nepodal o autorovi více než stostránkového příspěvku jedinou informaci. O jeho bezprostředním autorství může svědčit i fakt, že jsem v chilendarské knihovně našel v Sávově knižní pozůstalosti kromě jiných četných českých a německých knih i *Mluvnici jazyka bulharského* Jana Wagnera z roku 1883. Oba příspěvky jsou psány poměrně jednoduchou a jasnou bulharštinou, o Sávově znalosti tohoto jazyka se vyjádřili také někteří jeho současníci, ovšem srbsky psal a mluvil jen velmi chybně s četnými bulharismy. Srov. s článkem

(s výjimkou jedné krátké recenze Lubomíra Miletiče,²⁸ která neměla se články v bulharštině nic společného).

Paradoxně se stal spisovatelem zdomácnělým v Srbsku, ačkoli srbsky uměl nevalně a nechával své práce překládat z němčiny a češtiny (čeština je v této souvislosti druhotná), v Srbsku získalo jeho dílo patrně největší ohlas (býval někdy i za Srba považován) a podnítilo nejvíce článků o něm: důkazem stálého zájmu o srbské práce s athonskou problematikou budiž nově věnovaná pozornost jeho dílům, zvláště v posledních letech.²⁹

U nás panovalo po jeho smrti mnohaleté mlčení, naše vědecké časopisy nerecenzovaly ani jeho *Knihu o Svaté Hoře Athonské*, ignorující do jednoho tuto prestižní publikaci zaštitěnou jménem Matice české, jedinou svého druhu v naší odborné literatuře vůbec. Dlouholeté ignorování narušil až průlomový článek V. Kristena,³⁰ všímající si Sávova vztahu k procesu nacionální emancipace balkánských národů.

Řecko-bulharské (resp. makedonské) vyostřené vztahy Sáva přirovnává k problémům slovansko-německým v Rakousku, zajímala ho makedonská otázka, území Athosu bylo v jeho době rovněž součástí Turecka jako Makedonie, je tedy jasné, že nemohl zůstat ke střetům řecko-srbsko-bulharským lhostejný.³¹ Absurdně vyznívá konstatování, že v srbském klášteře

D. Medakoviće *Dva pisma Save Hilandarca proti Stevi Dimitrijeviću*. Přílozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 46, 1–4, Beograd 1980, s. 96–99.

²⁸ L. M. /= L. Miletič: *Rukopisy a starotisky chilendarské*. Bălgarski pregled 4, Sofija 1897, s. 117–119.

²⁹ Fototypické vydání knihy *Sveta Gora*. Napisao monah Sava Hilandarac, s originala u rukopisu preveo Đ. B. Dimić, Beograd 1898, 337 s. + mapa polostrova, opatřené rejstříkem a předmluvou, ale bohužel bez mapy, pořídili D. Gaon (spoluvydavatel), D. Antoniović (rejstřík) a D. Antonić (spoluvydavatel a autor předmluvy), jemuž děkuji za zaslání této knihy (*Sveta Gora*. Požarevac 1989, 352 s.) pro Knihovnu Slovanského ústavu AV ČR v Praze, kde je kniha k dispozici. Viz též pozn. č. 17 a 21.

³⁰ Kristen, V.: *Vztah mnicha Savy Chilendarského k etnickým procesům na Balkáně*. Český lid 77, 1990, č. 2, s. 69–77; tento článek je v podstatě jedinou moderní studií o Sávovi, je přínosný i bohatým poznámkovým aparátem. O Sávovi Hilandarovi a jeho díle se zmiňuje I. Dorovský v knize *České země a Balkán*. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků, Brno 1973, s. 135–136.

³¹ J. Koška (c. d., s. 121) odmítá představu Svaté Hory jako pravoslavného kulturního střediska s pravoslavně-ekumenickým charakterem, nesouhlasí s univerzalistickým nacionálním uvědoměním mnišstva: *Athoská literárna tradícia – to áno, nie však pravoslávne bratstvo bez národnostných rozdielov. Najmä v čase, keď sa na Balkáne utvárali nacionálne a nacionalistické idey, národnostné rozdiely sa dostávali do popredia aj na Svätej Hore, ba ona bola miestom, kde sa intenzívne pestovali, bola*

Chilandaru žil v roce 1883 jen jeden Srb; ideální obsah pojmu *slovanská vzájemnost* nebyl snad nikde popírán tak obnaženě, jako v klášterní komunitě: *Nynější starci bojejí se mnichů srbských a nechťeli by přijíti o nadvládu klášterní. Žije zde jeden Srb již po 15 let a starci by jej rádi z kláštera nějak ven dostali, ale on se nehne, a tak musí býti trpěn, dokud jest poslušen zákonům klášterním. To jest ta vzájemnost slovanská!*³²

Předehtou k velkým změnám v klášteře byla návštěva srbského krále, Jeho Veličenstva **Alexandra I. Obrenoviće** (1876–1903),³³ z jehož rukou přijal Sáva řád sv. Sávy 4. stupně, jen zřídka kdy udělovaný cizincům, kteří se významně zasloužili o srbský národ.

Srbové byli velmi nespokojeni s bulharským rázem jimi založeného kláštera, a tak vyvíjeli značnou aktivitu, aby klášter přešel zpět v *srbské ruce*; následující pasáž je jedním z důkazů, že Sáva nestránil ani Srbům, ani Bulharům, k oběma stranám dokázal být kritický:³⁴ *Ohledně Chilandaru pracuje se v Cařihradě k tomu, aby přešel klášter v ruce srbské, tj. sultán má jej darovati králi Alexandru co majetek osobní, nyní očekáváme jednoho biskupa ze Srbska, jenž chce ostati v klášteře na odpočinutí; jinak ale odjeli právě teď dva starci do Sofie, aby vyprosili nějakou pomoc od kněžete bulharského, z které strany bude příspěvek větší, tam připadne také Chilandar. Mně jest vše jedno, nechť zavládnou Srbové aneb Bulhaři, jen když klášteru pomůže bude, neb jde vstříc jistě záhubě* (zesílil M. Č.).³⁵

Hned následující citace svědčí o nečistých praktikách bulharského kléru:³⁶ *Dva starci byli v Cařihradě a přijali tam od exarcha bulharského 800 napo-*

školou národného prebúdzania sa. Kořeny tohoto nacionalismu je tedy možno hledat v době dávno před vypuknutím makedonského konfliktu, nacionální vyhraňování na svatohorském teritoriu má své počátky v době předobrozenské, napětí srbsko-bulharské má své příčiny ještě staršího data.

³² 4. sešit Breiterových deníků; zápis z 30. 7. 1883.

³³ Náš tisk o tom informoval díky dopisu, v němž Sáva podrobně celou návštěvu vyličil. Na jeho základě napsal J. Kalousek článek, jenž vyšel v Hlasu národa, 22. 4. 1896.

³⁴ Reaguji na Kristenův zmiňovaný článek, z něhož vyplývá, že dopisy adresované Kalouskovi vyznívají probulharsky, zatímco dopisy určené Raušarovi prosrbsky.

³⁵ Dopis Kalouskovi z 6.–18. 10. 1897.

³⁶ V. Kristen (c. d.; s. 74) výstižně popsal stanovisko bulharské strany ke změně správy: *Lenost mnichů byla příčinou ztráty pro Bulharsko cenné kulturní památky, kterou nakonec hrstka bulharských mnichů raději předala Srbsku, než-li by vyvinula pro záchranu Chilandaru nějakou pracovní činnost.* Marně Kristen hledal zmínku o předání kláštera Srbsku v bulharské monografii D. Bolutova *Bălgarski istoričeski pametnici na Aton*. Sofija 1961. Podle tvrzení inspektora bulharských škol v Turec-

leonů, kterých před rýdnem do kláštera také přinesli, ale sotvaže se octly peníze v kase, již zde bylo psaní od agenta bulharského v Soluně, který starcům sděluje, že došlo mu k sluchu, jak v klášteře měly se spáliti některé chrysovule a rukopisy, dále ptá se, proč darovali králi Alexandru nejstarší listinu archivní a evangelium 12. věku, nacházelo se přiloženo 5 obálek, dle kterých se měli dostaviti pojmenovaní starci 25. 6. do Sofie k soudu kvůli svědectví.

Starci soborní cítili se tím náramně uraženi, neb za domácí své působení nejsou nikomu zodpovědnými, dle toho agentu odpověděli a obsílky vrátili. Neví se doposud, kdo zde intrikuje, ale poznává se, že Bulharsko chce za peníze své v Chilandaru komandovati a připravit Srbsku škandál způsobu toho, že by žádalo krále srbského, když by zavedené protokoly se starci chilandarskými v smyslu příznivém sestaveny byly, o vrácení jak zlaté buly Stefana Nemanji, tak i evangelia Miroslavova.³⁷

Triumfem srbské vlády – byť jen zdánlivým a krátkotrvajícím – byl konečný závazek, načasovaný k sedmisetletému výročí založení kláštera (1900), že v plné šíři přebírá veškeré dluhy a navíc se zavazuje, že bude Chilandaru platit pravidelnou roční rentu: Významno jest, že přešel Chilandar v ruce srbské ve svém roku jubilejním, trvalejší památku nemohlo Srbsko učiniti, než že osvobodilo klášter z tísnících pout nedostatku, vykonalo tím nejen chvalný čin historický, ale také lépe sobě posloužilo než sebehluchou slavností. Chilandar slaví svoje 700letní vzkříšení.³⁸

Leč Sáva brzy pochopil, že ani Srbsko nebude ideálním vydržovatelem a správcem kláštera, převzetí kláštera do srbských rukou hodnotí jako z bláta do louže, jelikož Srbi nedávají slíbené peníze; už v roce 1901, rok po převzetí patronace, uvažovali Chilandarci, že se se žádostí o pomoc obrátí na Rusko.³⁹

Explicitně vyjádřenou konfrontaci bulharské správy s vydržováním srbským najdeme v jediné rukopisné práci adresované J. Z. Raušarovi, témuž Raušarovi, který podle Kristenova tvrzení dostával od Sávy dopisy psané prosrbsky. Zachovaný rukopis *Chilandar a Bulhaři* – těžko říci, proč jej Sáva neadresoval Kalouskovi, snad se Raušar sám zajímal o srbsko-bulharské vztahy v klášteře – svědčí o tom, že se Srbové s ohledem na politiku vedenou vůči Chilandarcům dopustili mnohých přehmatů a chyb, ačkoliv ani bulharská strana nebyla bez chyby. Veškeré výtky Sáva popisuje na základě verifikace či popírání faktů, jež tvrdila srbská strana v periodickém tisku:

ku Vasila Kănčova /dopis Kalouskovi z 2.–14. 2. 1898/, který na Chilandaru pobýval, nemělo Bulharsko o Chilandar žádného zájmu.

³⁷ Dopis J. Kalouskovi z 16.–28. 5. 1898.

³⁸ Dopis J. Kalouskovi z 20. 4.–3. 5. 1900.

³⁹ Dopis Filipimu ze 4. 12. 1901.

Nedávno teprv tomu, co přišel mně do ruky článek "Hilandar i Bugari".⁴⁰ Překvapen byl jsem obsahem jeho, namnoze neshoduje se se skutečností, v jaké Chilandar nyní postaven, a bylo vůbec nadsazováno aneb události prostě krivě líčeny. Nejsem Bulharem ani Srbem, jsem totiž dle národnosti Čech a mohu následovně spíše podati úsudek nestranný ohledně žalob těch, s kterými obviňují se Chilandarci. (zvýraznil M. Č.) Že v stavu jsem náhledy mylné vyvrátiti aneb objasniti, vydává dostatečného svědectví okolnost ta, že žiji v klášteře již 12 let a v mírném životě mnišském velmi sobě libuju. Známa jsou mi pojednání rozličná a zprávy cestopisné, která o Sv. Hoře Athonské od let čtyřicátých až do času nejnovějšího byly uveřejněny, ale obyčejně jsou to dojmy, vzbuzeny za mnohdy dosti krátkého pobytu v tom neb onom klášteře athonském a obyčejně povrchně podány. Za pravou autoritu o věcech athonských považuju já zemřelého vladyku ruského Porfyrija Uspenského...

Národ bulharský nahradil všechny škody, které utrpěl klášter při okupaci turecké, s pomocí peněz bulharských přestavila se mahala severní 1820 započata a 1846 dokončena...

Přistupuji k výčtkám v článku dotýčném uvedeným.

Tak prý vyhnali Chilandarci násilně 3 srbské mnichy, kteří r. 1886 do kláštera přišli. Věc se má poněkud jinak. Starci příchozím oznámili, že mohou pokojně v klášteře ostati kvůli vzájemnému seznámení, ale voditele jejího, otce Visariona, že nepřijímají, neb se byl prohřešil již dříve proti klášteřu. Hosté srbští nechťeli ale pustiti od průvodce svého a odcestovali hned druhého dne z Chilandaru. Dále vytrýká se, že dar královský 600 dukátů nebyl ani na Sv. Horu donešen, nýbrž někde uložen pod úrok. To jest lež drzá a nechá se příjem peněz těch lehce dokázati v účtech klášterních z r. 1889. Kromě hrobu sv. Simeona hledí se také ku ikoně Trojručice s největší úctivostí, před 30 lety obdržela rázu novou, bohatě okrášlenou, na které dosud visí hojnost rozmanitých peněz rázu starého i nového. Podobně chrání se až úzkostlivě baston Alexeje III. Komnina a nechybějí na něm červené větš drahokamy, pouze obruby okolo nich jsou poněkud porouchány, z kterých se byly vydrobily délkou času malé perle a korále. Prapor cara Dušana chová se v kostele již po několik století, jestli žerď jeho někdy se obnovila, neví se, nynější jest však dosti sešlá, čemu ostatně není se co diviti, neb dřevo podlehá přec jen konečné zkáze. Veliké evangelium carice ruské nemá více kování zlatého, nepochybně bylo odejmuto za času povstání řeckého, když vůbec všechny drahocennosti uschovány býti musely; drahý kov, ač jestli vrácen byl, upotřeben nejspíše k věcem nutnějším, neb bída klášterníků byla tehda velická, sháněti jim třeba bylo po odtáhnutí posádek tureckých rozličné útvary

⁴⁰ Hilandar i Bugari, otištěno v novinách Dnevni list, Beograd 1893, č. 234 a 236.

kostelní, které buď zastaveny, částečně za levný peníz odprodány byly. Jako zázrakem ušly záhubě kusy oděvu kněžského, jmenovitě několik epitrachylů,⁴¹ starobylostí vynikající, a podobně i závěsa ku dveřím carským, velmi dovedně vyšívána od jeptišky Eufemieje r. 1399.

Malba kostelní není zničena, v pěvnici a papertě přiléhající se udržela a připisuje se slovutnému Panselinu, malíři 16. věku; předsíň první byla přemalována r. 1803 a nápisy nejsou ani řecky, ani bulharsky, nýbrž v jazyku církevním, vyobrazení jsou téměř všichni panovníci srbští, až na cara Dušana, i hrdina národní, Miloš Obilić, jest podán zlatou zářtí okolo hlavy; proti tomu vládne v pěvnici řečtina, ač při její vymalování nacházel se Chilandar v rukou mnichů Srbů. Kelije sv. Simeona, beztoho nesprávně tak pojmenována, neb nelze se domýšleti, proč by sobě byl oblíbil stařec Simeon těsnou, vlhkou a temnou komoru u studně klášterní, používá se skutečně za skladiště starých věcech (sic!) kostelních, ale že paraklis Savy Srbského úmyslně zanedbán a paraklis Jana Rílského zvlášť vyzdoben jest, nazvati se musí výmyslem holým. Kaple sv. Savy jest prostrannější všech ostatních paraklisů a dosud každý Chilandarec tam za mnicha byl postřížen. Posledně obnovila se po vyhoření r. 1779 nákladem poutníků bulharských z vesnice Koprivšnica.⁴²

Sv. Vasilije na břehu mořském leží v zříceninách, stavba podlehla vlivu měnící se povětrnosti a obnovení její požadovalo by vydajíž značných. Dle náhledu mého byl sv. Vasilij někdy přístavem klášterním a není nutnosti znova jej zařaditi, mýlně drží se za onen pyrg, jež král Milutin r. 1302 byl vystavěl, ten stojí, ač v stavu schátralém, v nepatrné vzdálenosti od pobřeží.

Knihovna klášterní není urovnána,⁴³ katalogu není a knihy seřaděny jsou bez ladu a skladu v skříních; rukopisů starých jest vícero set kusů a nelze se ubrániti úžasu, že nevzaly pohromu v nešťastných těch letech, když povstalci upotřebili listů pergamentních ku zhotovení patron, aneb opět mniši po návratu do klášterů spustlých, prodávali z nouze staré listiny a knihy cizincům způsobem, kterým knihovny klášterů menších velmi utrpěly. Chrysovuľ a dokumentů jiných zachovalo se více než 150 původu srbského, jichž v létě minulém byl urovnal a přehledl prof. Tirić, který, mimochodem řečeno, nebyl uvítán v klášteře hlaholem zvonů, aniž by byl oblekl na sebe archim. Vasilije mantiji sv. Savy při té příležitosti, jak udává neznámý dopisovatel. Archiv nalézá se nyní ve schválně k cíli tomu vystavené komoře klenuté v úplné bez-

⁴¹ Vlastně nášijník, hlavní část popského oděvu; zavěšuje se na krk a visí přes prsa dolů k nohám, představuje závazek, který kněz přijal na svá ramena aktem vysvěcení. Bez epitrachylu nemohou kněží vykonávat obřady.

⁴² Správný název této vesnice ve Středním Balkánu je Koprivštica.

⁴³ Článek je psán dříve, než v roce 1896, kdy otec Sáva jako bibliotékář (od r. 1894) knihovnu urovnal a pořídil její katalog. Srov. s pozn. č. 26.

pečnosti před ohněm a ledabylé krádeži, tam chová se také nádoba vykroužená ze slonoviny, známá vůbec pod názvem "čáša Dušanova". Mniši prý se opíjejí z ní a drží se v nečistotě! Nazývám to lží nestydatou. Před lety připíjeli z ní sobě hosté před odjezdem, od času toho, co se poškodila jednou pádem na zem, drží se pod klíčem a ukazuje se pouze na požádání..."⁴⁴ Následuje výčitka, že nyní Chilandar žádných skvostných darů nevlastní, a pokud někdy vlastnil, byly mu za správy Srbů v Chilandaru odcizeny okolními kláštery (Vatoped a Sv. Pavel), které takovéo památky dodnes chovají.

Kritický tón převládá až do konce Sávových dní, jako například v posledním dopise Filipimu, kde se zmiňuje i o obojakém charakteru makedonských studentů srbského semináře v Prizreně; ve shodě s archivními materiály, které po sobě zanechal F. V. Splítek,⁴⁵ byl ráz makedonského školství

⁴⁴ Rukopis je uložen v Raušarově fondu v LA PNP v Praze.

⁴⁵ F. V. Splítek, narozen roku 1855 v Konecchlumi u Jičína; po studích na české polytechnice u prof. Koláře v Praze se účastnil rakouské okupace v Bosně a Hercegovině v roce 1878. Po 13 měsících byl poslán zavšivený do Jičína, patřil k Jičínskému pluku. Později přednášel na průmyslové škole v Čáslavi. Uměl srbocharvátsky i bulharsky, přijal tedy nabídku sofijského gymnázia a odcestoval roku 1879 do Sofie, kde působil jako profesor deskriptivy a matematiky, později vyučoval i ve Svištovu, Gabrovu, Plovdivu. Jeho literární činnost je výhradně pedagogického rázu, věnovaná pouze bulharskému školství; Splítek sepsal, přeložil a upravil několik cvičebnic pro obecné a střední školy v Bulharsku, mimo jiné byl spoluautorem (s P. Nedkovem) učebnice němčiny a německé čítanky (srov.: Urban, Z.: *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*. Praha 1957, s. 47–48). V letech 1884–1889 byl českým profesorem matematiky na bulharském gymnáziu v Soluni, kde jej navštěvoval i Sáva (osobně se seznámili již v roce 1884; srov. se Sávovým dopisem Filipimu z 24. 11.–6. 12. 1884). Splítek navštívil Chilandar v roce 1886 ještě s jedním kolegou Bulharem z gymnázia (viz dopis Kalouskovi z 21. 8.–2. 9. 1886), pobyl u Sávy několik dní, lze předpokládat i nezachovanou korespondenci. Sáva Splítka také několikrát navštívil v Soluni. Splítkova pozůstalost se dnes nachází v Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR, sign. Rkp. 371, Bulharsko, 475 folií, podrobně se jí zabýval A. Robek, všimaje si ve svém článku (*Dvě kapitoly z dějin českého poznávání Bulharska*. Český lid 69, 1982, s. 32–41) fragmentárního Splítkova deníku *Z pobytu prof. F. V. Splítka v Hercegovině, Bulharsku a Makedonii před 50 lety*, cituje však chybně Splítkovo křestní jméno (F. A. místo správného F. V.; srov. s originálem rukopisu). Literatura: F. Splítek ... *dožil se v Sofii 80 let*. Večerní České slovo 18, 1936, č. 5, 7. 1.; *Splítek František*. Dopličky OSN, Praha 1909, s. 1088; Šourek, A. V.: *G-n Fr. Splítek*. Bálgaro-Čechoslovaška Vzaimnost 1, Sofija 1925, č. 3, s. 10–11.

Splítkův deník vznikl pravděpodobně v roce 1928, na tomto místě ocituji některá zajímavá a doposud nepublikovaná místa, týkající se situace v Makedonii: *Berlínský kongres vrazil mezi oba národy klín, jež vytrhlo až poválečné uspořádání Evropy. Při všech těchto nesnázích přišla ještě jiná, a to z příbuzenské srbské strany,*

bulharský, byť se především Srbové (Řeky eliminují záměrně, usilovali o grecizaci slovanského makedonského obyvatelstva) snažili o mohutnou

neboť Srbové, ztrativše v důsledku Berlínského kongresu r. 1878 všechnu naději na připojení Bosny a Hercegoviny, obrátili všechnu svoji pozornost na Makedonii, předstírajíce, že slovanské tamní obyvatelstvo není bulharské, nýbrž srbské se zvláštním jeho nářečím. Nešťastná tato myšlenka, nespočívající na pravdě, jak sám za svého 5-letého působení na bulharském gymnáziu v Soluni jsem se přesvědčil, vyvolala v bulharském národě veliké roztrpčení, an jí mařeny byly všechny bulh. kulturní podniky ohledně zvelebování bulh. škol, kostelů, čtúdrén, vydávání knih a časopisů, a tím mezi oběma slovanskými národy se otevřela hluboká propast, která i do dnešního dne hluboko zeje, a to, bohužel, k radosti a prospěchu cizích, Slovanstvu nepřejících, jak státi, tak i různých jedinců.

Jiná část deníku se vyjadřuje k charakteru a renomé bulharského gymnázia v Soluni: Bulharské chlapecké gymnázium, na kterém jsem po 5 let působil (od r. 1883/4–1888/9) bylo založeno r. 1882 jako rozšíření zdejší obecné školy, vydržované bulharskou církevní obcí; o počáteční vydržování jeho prozatím se staral bývalý gubernátor Východní Rumelie Aleko Bogoridi, při pomoci sebraných darů, jak od vlastenecky cítících Makedonců, tak i různých kulturních spolků a některých solunských boháčů (Modiano), později úplnou jeho správu a vydržování vzal na sebe cařihradský exarchát. Gymnázium mělo svou dosti obsáhlou dřevěnou budovu s velkým sálem a dvorem, ohrazeným vysokou zdí, před jejíž brány na stráž stávali statní Albánci v malebném kroji; mělo dobře vedené kabinety s moderními školními pomůckami a učitelstvo jeho stálo na své výši a sebevědomě a svědomitě činilo své povinnosti; žactva bylo něco přes 300, kteří pocházeli z různých míst Makedonie.

Gymnázium mělo prestiž, podle Splítka si je chodili prohlížet i Turci; mezi hosty byl i tehdejší zástupce vlády sultánské, vlídný a spravedlivý „valija“ (gubernátor) Galib paša, aby se ponaučil na našich /rozuměj bulharských/ školních pomůckách. Zvlášť cenná je poznámka o vlivu srbské agitace na rozvoj bulharského školství v Makedonii a statistika žáků všech bulharských škol na území Makedonie podle neznámého pramene:

Čím větší však se stávala srbská propaganda v Makedonii, tím větší odpor rostl v jejím bulharském obyvatelstvu, a jejich školství stále více zkvétalo a množilo se, jak lze vidět i z následující statistiky:

škol. rok		1891/2	1899/0	1907/8	1908/9
Bitol. vilajet	škol	174	234	248	370
	žáků	7821	9262	18902	24302
Skopský vilajet	škol	96	184	192	239
	žáků	4709	7113	12993	14334
Solun. vilajet	škol	137	278	362	454
	žáků	6689	9413	22402	25733
celá Mak.	škol	407	696	802	1063
	žáků	19219	25788	54297	64369

Pozn.: U součtů všech žáků a škol v Makedonii v prvním a posledním sloupku se F. V. Splítek spletl, údaje byly opraveny.

propagandu: *Pro školy v cizině má Srbsko vždy důstatek prostředků, ale zanechati potomstvu nejstarší památku historickou, k tomu nemohou se oddělati. Tak vydrží si v Prizreně seminář ročně s 50/m franků s užitkem pranepatrným, neb polovina žáků jsou Makedonci a ti drží se stranou, kde více dostanou.*⁴⁶

Pro představu klášterního života nemáme v češtině mnoho pramenů, krásná literatura zná spíše postavy vesnických farářů než mnichů, navíc rozdíl mezi katolickým řeholníkem a basilánem je příliš veliký na to, aby poznání onoho posloužilo k vytvoření dokonalé iluze druhého. Snad právě proto se nám budou zdát zápisky autentického mnicha, který na Athos přišel z kulturně zcela odlišného prostředí, jako zajímavá literatura, žánrově stojící na pomezí cestopisu, deníku a reportáže. Především v prvních letech v klášteře máme co do činění s Breüerovými deníky,⁴⁷ jež po jistou dobu vznikaly paralelně s jeho korespondencí. Ve srovnání s dopisy jeví se tu několik odlišností: z formálního hlediska jsou líčeny činnosti a reakce na různé události velmi subjektivním způsobem, zápisky jsou sebestředné, plné řečnických otázek, výčitek, výronů bolesti fyzické – zdravotní stav si Breüer střežil velmi pečlivě – i duševní. Nezvyklý je také adresát: standardně slouží deník k autokomunikaci, v tomto případě šlo autorovi spíše o intimnější pendant k objektivisticky zaměřeným dopisům, přičemž adresát je v obou případech tentýž – švagr Josef Kalousek. V denících nastiňuje otázky, jež se dotýkají jeho vnitřního já, jeho nejhlubších citů, v dopisech převažuje problematika etnická, národnostní, projevující se v konkrétních případech pochybenými mezilidskými vztahy mezi mnichy. Nelze však jednoznačně říci, že deníky mají charakter čistě subjektivní, a dopisy jsou pouhým reportážním popsáním

⁴⁶ Dopis Filipimu ze 6.–19. 11. 1911.

⁴⁷ Deníky jsou sešity formátu A5, Kalouskovi jich bylo odesláno celkem šest: 1. sešit se zápisy od 1. 6. do 29. 10. 1881; 2. sešit 25. 10. 1881–22. 4. 1882; 3. sešit 23. 4.–31. 10. 1882; 4. sešit 1. 11. 1882–24. 4. 1883; 5. sešit 30. 4.–15. 11. 1883; 6. sešit 19. 11. 1883–23. 4. 1884. Dataci deníků volil Breüer odlišnou od dopisů, uvádí jen jedno datum, podle mého názoru datum *klášterní*, tj. dle pravoslavného kalendáře. Jejich charakter se měnil v přímé závislosti na čase: čím déle Breüer pobýval v klášteře, tím více se styl deníků blížil dikci jeho korespondence, což si asi později sám uvědomil a přestal deníky psát, nahradiv je nejprve *Příspěvky ku kronice kláštera Chilendarského* (1888), posléze *Obsazením služeb klášterních* (1889) a na konec *Zápisky klášterními za rok...* (1890–1896), v nichž si všímá formou objektivního deníku klášterních návštěv, pokladních výdajů a příjmů, nově přichozích a zesnulých mnichů, rozpisu služeb a často i statistiky a národnostního rozvrstvení mnišstva. V dalších letech se intenzivně věnoval spisovatelské činnosti a služba knihovnicka Chilandaru mu zřejmě nedávala tolik volného času, aby mohl ve psaní deníků pokračovat.

komunitní každodennosti, oba principy se spíše prolínají a kombinují s tím, že jedna tendence vždy převažuje.

Chtěl bych upozornit na dvojí „tvář“ Athosu v podáních Sávy Chilandarece: jedna představuje Sávovy oficiální otištěné projevy, týkající se jeho nového domova, ona druhá je tvář odvrácenou, utajenou, viděnou prizmatem nejpronikavějších kritických zraků, typických pro Středoevropana na Balkáně.

První obtíží, se kterou se musel hned zpočátku Sáva Chilandarec vyrovnat, byla jistá teatrálnost a automaticnost mnišských bohoslužeb: *Libání obrazů by se mi ještě líbilo, ale to klanění se před nimi, tak zvané metání, kde se na obličej padnouti má, nechce mi jíti do hlavy a doposud jsem se tomu obřadu vyhnul. Zdá se to býti zjevná modloslužba a nevím, co by více činiti mohli, kdyby sám Ježíš se objevil.*⁴⁸ Dokonce ani později nemůže uvyknout pravoslavným zvykům, pravidelné dlouhé každodenní pobožnosti považoval ještě dlouho po svém vstupu do kláštera za neúčinné, dával totiž přednost fyzické práci a intelektuální činnosti: *Mám notnou rýmu, nejspíše následkem posledních bdení, bylo jich v strastné sedmici čtvero po sobě. Doufám, že dojde za málo let k tomu, bych bydlel nablízku klášteru, ale nikoliv ve zdech jeho, vyhnul bych se tak všem těm prazbytečným obřadům církevním* (zvýraznil M. Č.).⁴⁹ Jak vidět, ještě 5 let po vstupu do kláštera Sáva zcela neuvykl mnišské rutině; oficiální příspěvek z r. 1897 je ovšem konformní s idylizovanými představami svatohorského mnišstva, z harcovníka je klidný příznivec každodenních modliteb: *Jsouť pak obecná pravidla mnišská tato: Časně jíti spat a časně vstávati, střídme jísti a píti, služby klášterní svědomitě konati, odřikati se smyslnosti a zhoubných náruživostí a konečně modliti se za sebe a za jiné. Toto není tak nudné, jak by se třeba mohlo zdáti, poutají modlitby mysl dojemnou, oblažují srdce citlivé, jmenovitě noční služby působí dojmem vznešeným, tajuplným, a kdo se přiučil pořádku církevnímu nebo pomáhá sám při výkoně rozmanitých obřadů, tomu uplynou hodiny, určené k modlení nočnímu, poměrně dosti rychle.*⁵⁰

Sáva Chilandarec nemálo trpěl špatnými hygienickými návyky většiny obyvatel Svaté Hory: kláštery neměly ani vybudovaný vodovod a mniši se ke koupání stavěli velmi nevraživě. Sáva vystihl jejich vztah k mytí těla těmito zápisy ve svém deníku: *Zdejší obyvatelé zdají se mi býti mnoho schoulostivě-*

⁴⁸ 1. sešit Brelietových deníků; zápis z 1. 8. 1881.

⁴⁹ Dopis Kalouskovi z 20. 4.–2. 5. 1886; V. Kristen tento úsek v již uvedeném článku cituje nepřesně.

⁵⁰ *Světlo i temné stránky života na posvátném Athoně*. In: *Potštýn*, práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského /almanach uspořádali M. Hahelová a J. V. Klíma/. Potštýn nad Orlicí 1897, s. 142–147.

lí, neb jsou až příliš teple obleknuti a bojejí se každého nastuzení. Každému průvanu úzkostlivě se vyhýbají a vody se štítějí.⁵¹

Mniši se snad ani nyní při chladném počasí nemýjí, tak mají vodu v nenávisti. Pouze stařec Svatošův a Dalibora dělají výminky čestné. Všickni ostatní bratři smrdějí mnoho potem.⁵²

Ptal jsem se onehdy otce mlynáře, proč nebere sobě v neděli čistou košili. Odpověděl mi: Duchovník nedá, praví, že jest to hříšné, když někdo drží mnoho na čistotu; mnichům není třeba na zevnějšek hleděti. Dle toho výkladu musí se státi každý svatým, kdo smrdí nečistotou.⁵³

Ke skutečným kuriozitám deníku patří na svou dobu ojedinělý zápis – vždyť puritánský duch 19. století mnoho lidského obcházel – informující nás o otřesných hygienických podmínkách panujících v klášteře: *Musím se přec zmíniti o zdejších záchodech. Jsou sdělané po turecku, a to jest ještě dobře, ale ty ostatní věci jsou nejvýše hnusné. Tu ležejí dřívka, hadry a papíry po nejvíce ušpiněné, neb žádný nemá ten zvyk, co zašpinil, aby do jámy hodil. Všecko ostane nahoře, až někdy po čase sobě někdo vzpomene a s koštětem dolů smete. A ty hadry, to je krásota! Ne aby byly aspoň v menších kouskách, jako např. papír, nikoliv, celý dlouhý cár tam leží a slouží k všeobecné potřebě. Kolik jsem těch podobných hadrů již dolů shodil!*⁵⁴

Podle deníkových zápisů byli mnozí z klášterníků negramotní, kromě několika namemorovaných modliteb neznali ani základní církevní dogmata, bibli vykládali jen pomocí tradovaných schémat, nebo samostatně vymyšlených nesmyslů: *Adam a Eva byli prý chlupatí. Tak aspoň vysvětloval jeden pop Svatošovi Starý zákon. Jak učinili známý přestupek, spadly z nich chlupy a oni začali se před sebou stydět, skrývali se v houští a pokrývali nahotu svou s listím fíkovým. Škoda, že to Darwin nevěděl!*⁵⁵

Jiným problémem athonské komunity bylo sexuální zneužívání mladších mnichů (především *poslušníků*), pohoršující i samotné Turky, a rozmáhající se alkoholismus. O přípravách nového nařízení, jež by tyto přestupky vymýtilo, informoval Sáva ve své *Knize o Svaté Hoře Athonské* (s. 369).

Velmi těžko Sáva snášel lenost, pohodlnost a pasivitu mnichů, kteří za hlavní příjmy do pokladny pokládají žebrání almužen a státní dotace: *Kéž by Makedonie dosáhla samosprávu slíbenou, pak bohdá proměnilo by se leda-*

⁵¹ 1. sešit Breüerových deníků; zápis ze 4. 7. 1881.

⁵² 2. sešit Breüerových deníků; zápis ze 29. 10. 1881.

⁵³ 3. sešit Breüerových deníků; zápis ze 3. 9. 1882.

⁵⁴ 2. sešit Breüerových deníků; zápis ze 15. 11. 1881.

⁵⁵ Ibid.; zápis z 22. 8. 1882.

cos. Ale kláštery libují sobě pod vládou tureckou, neb nestará-li se tato o pokrok, tím méně kláštery, které by sobě ve všem hovily tak po starém. Co bakšiš Turkům, milostiny jsou klášterníkům vždy vítány (zvýraznil M. Č.).⁵⁶ Je pochopitelné, že psal-li Sáva Chilandarec o těchto problémech pro veřejnost, musel každé slovo zvážít, aby nebyl obviněn z pomluv, a tak o většině negativ taktně mlčel, anebo přijal vžitá ospravedlnění: *Mniši osobují si právo almužny (milostiny), neboť modlí se za celý svět, rádi přijímají odkazy a jsouce v názorech podobných vychování, stěžují sobě na bezbožnost lidu, jestliže klášterům se nevede tak, jak přirozeně očekávají. (...) Kdo poskytne nějakou almužnu, má právo dáti zapsati několik křesťaních jmen z těch, za které se v klášteře mají konati modlitby, a to podle obnosu buď na časy věčné (parusia) nebo po 40 dní (sarandara) nebo pouze v proskomidii, tj. v čas liturgie.*⁵⁷

Je nabíledni, že se Sáva o své strážně se soborními starci chtěl podělit s veřejností, ne proto, aby ublížil svou klášterníky kompromitující zpovědi Chilandaru, ale z jedné prosté příčiny: jeho články a knížky chtěly především objektivně a zasvěceně informovat o životě v mnišské republice, měly čtenáři přiblížit jinou realitu a svým způsobem tuto každodennost představit slovy, jakých člověk užívá při líčení předností i nedostatků vlastního domova. Od tohoto záměru ho zrazovala především předpokládaná prudká odmítavá reakce bratrstva, jež rádo setrvalo v zaběhlých pořádcích. Rozhodl se tedy své zkušenosti, životní pozorování a kritické postřehy po sobě zanechat ve formě závěti,⁵⁸ v níž si mohl dovolit demýtizovat idylu kolektivu žijícího v křesťanské svornosti a trávícího svůj čas na modlitbách, v nichž by byl vykupován celý svět – zpověď se měla dostat na veřejnost až po Sávově smrti: ... *konečně bych rád aspoň v rukopise po sobě zanechal líčení života klášterního od stránky negativní, neb psal jsem za živa pouze, co bylo hodného a krásného o Chilandaru, chci dohromady snést všechny protivnosti a trpkosti odříkání mnišského, podám tím pokolení budoucímu věrný obraz žití řeholního, jak se jeví na Hoře Athonské, v tom středisku kajcnosti.*⁵⁹

Nyní se v krátkosti zastavím u návštěv významných osobností, s nimiž se Sáva (v chronologickém sledu) setkal. Těšily ho náhodné i plánované

⁵⁶ Dopis Kalouskovi z 2.–14. 1. 1886.

⁵⁷ *Kniha o Svaté Hoře Athonské*, s. 246–247.

⁵⁸ Rukopis v rozsahu 25 stran byl nazván *Pod klášterní střechou, část druhá*, je chován, stejně jako většina Sávových materiálů, v Kalouskově fondu NM a zůstal dodnes nevydán. Na první straně čteme Kalouskův přípis: *Rukopis mnicha Savy Chilandarce (Slavibora Breüera), jež mně poslal dne 5/3 = 18/3 1908, aby nebyl tištěn než po jeho smrti (dle přiloženého dopisu).*

⁵⁹ Dopis Filipimu ze 13. 2. 1905.

návštěvy krajanů zvláště pro možnost pohovořit si s někým česky, neboť jeho chovanci se víceméně pobulharštili, s výjimkou Daniela-Dalibora.⁶⁰ Před svou první návštěvou Čech v r. 1887 je v této souvislosti nutné zmínit osobní setkání s ruským slavistou **Ivanem Savvičem Palmovem**, který údajně se Sávou hovořil česky, své cestě na Athos a návštěvě *řecko-slovanských zemí* posvětil knihu *Iz putěšestvija po greko-slavjanskim zemljam* (1890). Již v roce 1888 navštívil Chilandar německý historik umění polského původu **Josef Strzygowski** a iniciátor Sávových obsáhlých monografií o Svaté Hoře, s nímž byl Sáva i v pozdějších letech v písemném styku. Mezi nejvýznamnější hosty Chilandaru patřil srbský filolog a politik **Ljubomir Stojanović** (1860–1930), který vždy nenacházel pro svou vědeckou práci ze strany bulharských mnichů pochopení. Sáva se s ním sešel několikrát a často o něm psal, pro Chilandar byl důležitý tím, že připravil a vydal *ve skvostné úpravě* Miroslavovo evangelium, jež bratrstvo darovalo srbskému králi Alexandrovi, když klášter navštívil (1896). V červenci následujícího roku (1889) pobýval v Chilandaru **Petr Alexejevič Lavrov** (1856–1929)⁶¹ – znovu Athos navštívil v roce 1906 – s *ještě jedním docentem z Moskvy*, ačkoliv ho Sáva přímo nejmenuje, jedná se o **Vasilije Michajloviče Istrina**,⁶² jeho návštěvu na Athosu zmiňuje F. Pastrnek v Sávově katalogu *Rukopisy a starotisky chilendarské*, s. 98.⁶³ Tentýž rok v listopadu seznámil se Sáva se svým pozdějším mecenášem **Ljubomírem Kovačevićem** (1848–1918), specialistou na historickou geo-

⁶⁰ Srov. s knihou J. Z. Raušara *Na půdě sopečné*. Praha 1903, s. 111–112: *Danilo jest postavy prostřední, slabé. Kučeravé, plavé vlasy a krátce přistřižený vous na bradě, jiskrné oči a ostrý nos dodávají mu výrazu husitského kněze. Mluví pomalu, dává je pozor na každé české slovo, aby je dobře vyslovil. Otec Sáva, jak mu chovanci říkají, naučil ho sice správně česky, Danilo však nemá příležitost k častějšímu hovoru, a proto v rozmluvě musí na jednotlivá slova vzpomínati.*

Ve svém rukopisném deníku *Mont Athos (klášter Chilandar – otec Sáva, Čech)*, 1894, fond Raušar, LA PNP, však navíc uvádí: *Pankrác – přítulostlý, hezký muž žlutočervených vousů pod nosem a na bradě. Mluví též ucházející česky... Dobře je (rozuměj Pankráce a Dalibora; Anthim byl již mrtev) tomu otec Sáva v mládí naučil.*

V rukopise článku *Čechové na Volyni* z roku 1888 Sáva píše, že jeho chlapci již mluví i mezi sebou bulharsky. Daniel však udržoval písemné styky s dávným přítelem z mládí: podle dopisu Filipimu z 8.–21. 1. 1888 si Daniel psal s Vojtěchem Pokorným, s nímž v dětství vyrůstal na Breuerově statku.

⁶¹ Své dojmy z návštěvy vyřčil pod názvem *Zapiska o putešestvii po slavjanskim zemljam*. ŽMNP, SPb. 1895, č. 3, s. 38 a násl.

⁶² Své poznatky publikoval pod názvem *Otčet komandirovannago za granicu privat-docenta Moskovskago universiteta V. Istrina za vtoruju polovinu 1894 g.* ŽMNP, SPb. 1896, č. 4, s. 47–78; č. 6, s. 53–56; č. 9, s. 1–25; č. 11, s. 1–41.

⁶³ Dopis Kalouskovi ze 14.–26. 9. 1894.

grafii a numismatiku, jenž chtěl vydat všechny hlavní chilendarské listiny a jejich katalog; první však jen začal, druhé částečně realizoval Sáva (opravená verze jeho Katalogu totiž nikdy nevyšla, ač byla několikrát přijata k tisku). V písemném spojení byl Sáva kromě již zmiňovaných osobností s profesorem Františkem Pastrnkem,⁶⁴ s paní Náprstkovou,⁶⁵ která Juliu Zeyerovi umožnila, aby se s otcem Sávou sešel, s knězem českého původu Lagou, jenž se Sávovi sám ohlásil z okolí Soluně, kde žil mezi katolickými Bulhary,⁶⁶ s českým malířem a etnografem působícím v Bělehradě Vladislavem

⁶⁴ Dopis Kalouskovi ze 13.–25. 2. 1895.

⁶⁵ Dopis z 30. 8. 1899; Zeyer slyšel o otci Sávovi, který již řadu let žije jako mnich v pravoslavném klášteře Chilandaru a je pravidelným přispěvatelem Vlčkovy Osvěty. Prostřednictvím manželky svého zesnulého přítele V. Náprstka se dozvěděl, že otec Sáva přijíždí každých pět let do Čech a pravidelně pobývá i v Praze. Rozhodl se s tímto Svatohorcem r. 1897 setkat osobně. V knižně vydané vzpomínkové literatuře se nám o tom žádné svědectví nezachovalo; F. Herites (*Vodňanské vzpomínky*, Praha 1958, s. 53) je jediný, kdo se přímo zmiňuje o Zeyerově záměru odejít na Athos, zároveň jeho vzpomínky dokazují živý zájem českých intelektuálů na konci století o cestopisné črty Sávy Chilandarcze ze Svaté Hory, která byla v našem prostředí vnímána jako exotická (na rozdíl od zemí balkánských, kde je jejím hlavním atributem posvátnost), čímž mohla být bližší i naturelu Zeyerovu: *O klášteře Julius Zeyer i po svém návratu z Francie mluvil pořád ještě a často dosti. O hoře Athosu zejména mnoho mluvil, odkud krajan náš Sava Chilandarc psal do Čech své dopisy, tištěné v „Osvětě“.* Ale to nevycházelo jistě z hloubky zraněné duše, na povrchu jen plovalo. Po Čechách právě v té době o úmyslu Zeyerově, uzavřít se do kláštera a skončit tam dny, velmi se rozšířovaly pověsti; nebylo to však více v něm, spíše tak, že někdy si trochu jen zamiliskoval s tím klášteřem.

Kromě toho však ještě existuje dnes již zapomenutý článek J. Z. Raušara *Vzdncnd návštěva*. Plzeňské listy, 16. 9. 1907, který obsahuje několik zajímavých faktů o setkání těchto dvou neobyčejných mužů. Podrobnosti o návštěvě Sávy Chilandarcze v Čechách v roce 1907 jsou pro nás v tuto chvíli podružné, zavzpomínejme raději spolu s Raušarem a otcem Sávou na dávnou schůzku s nešťastným básníkem: *Mnoho jsme rozmlouvali o Athosu. V té rozmluvě přišla řeč i na přání zesnulého básníka a spisovatele J. Zeyera, jenž chtěl se ku konci svého života usadit na Svaté Hoře. Ptal jsem se na to otce Sávy, zda-li o tom nic neví.*

„Ano“, odvětil a vypravoval:

„Kdysi zavítal jsem z Athosu do Prahy a navštívil Náprstkovo museum. Sotva že jsem vstoupil a se představil, již paní Náprstková vládně mne přijala a dodala, že Zeyer se na mne těší. Chce se informovat o Svaté Hoře, jen abych ho navštívil.“ Sáva skutečně po dlouhém hledání na Vinohradech ho našel a navštívil. Zeyer vyptával se na vše v klášteře Chilendarském: na život v něm, stravu, na podmínky k přijetí atd. Ovšem byla to jen informační rozmluva, v ní nebylo nic závažného. Na to Zeyer odstěhoval se do Vodňan a k cestě na Svatou Horu nikdy nedošlo. Sáva soudí, že pobyt na Athosu pro povahu Zeyerovu by nebyl býval.

⁶⁶ Dopis Kalouskovi ze 12.–25. 12. 1902.

Titelbachem (1847–1925),⁶⁷ s nímž se setkal i osobně,⁶⁸ s botanikem **Ladislavem Čelakovským** (1834–1902) a **Josefem Velenovským** (1858–1949), se zoologem **Františkem Nekutem** (1840–1909) a s jinými.

Důležitým pramenem k poznání života a díla dalšího polozapomenutého malíře **Jana Vochoče** (1865–1920),⁶⁹ který na Athos pobýval od dubna⁷⁰ do prosince 1899.

⁶⁷ Dopisy Kalouskovi z 1.–13. 8. a 13.–25. 9. 1899. Tento malíř patří u nás téměř k úplně zapomenutým osobnostem českého malířství, působících podobně jako Mrkvička či Věšín na Balkáně po vzniku samostatných slovanských států. J. Z. Raušar mu věnoval brožurku *Vzpomínka na krajaná profesora Vladislava Titelbacha v Bělehradě*. Pardubice 1927, 4 s. a článek *Dva čeští malíři na Balkáně*. Večerník Národních listů 76, 1936, č. 152, 3. 6.

Viz též nepodepsanou zprávu *Český malíř zemřel v Bělehradě*. Nový večerník 4, 1925, č. 35, 13. 2. a recenzi jeho odborné knihy: A. /= Frinta, A./: V. T., *Akvarele i crteži*. (Beograd 1931), Slovanský přehled 25, 1933, s. 265.

⁶⁸ V dopise V. Titelbacha J. Z. Raušarovi z 5. 7. 1897, dnes uloženém ve fondu *Raušar*, LA PNP, se dočítáme, že se zatím oba krajané osobně nesešli, ale údajně se setkají. Ze Sávova dopisu Kalouskovi, psaného v Soluni 19. 9. 1907, vysvítá, že již byl Sáva u Titelbacha návštěvou.

⁶⁹ Hlavní informace o něm viz P. Toman: *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Ostrava 1994, s. 660–661. Jeho obrazy byly vystaveny v letech 1901, 1921 a 1926, nacházejí se většinou v soukromých sbírkách, hojněji je Vochoč zastoupen v Karáskově galerii v Praze. V novější době se Vochočem zabýval A. Robek: *Dvě kapitoly z dějin českého poznávání etnografie Bulharska*. Český lid 69, 1982, s. 32–41. Podle jeho slov připravoval Vochoč o Athosu knížku, v ÚEF AV ČR by měla být údajně uložena korespondence J. Vochoče s F. V. Splítkem, nebyla však v lednu 1999 k dispozici prý proto, že pan profesor Robek některé archivní materiály – mezi nimi i Vochočovu korespondenci, v níž by mohly být obsaženy zajímavé informace o otci Sávovi – nevrátil a chová je doma v Kralupech nad Vltavou. Reprodukci některých obrazů najdeme jednak v citovaném Robkově článku, jednak v časopise *Zlatá Praha* 17, 1901, s. 263 (J. Vochoč měl na Vinohradech výstavu obrazů, jež namaloval na svých cestách po Balkáně a Svaté Hoře.); s. 273 (reprodukce obrazů *Ruský monastýr sv. Panteleymona zvaný Russik na Svaté Hoře Athonské* a *Bulharský monastýr sv. Georgi Pobědonosce zvaný Zógraf na Svaté Hoře Athonské*; komentář k oběma obrazům na s. 276); s. 333 (obrazy a komentář k obrazům *Stařena ze Staré Zagory* a *Bulharská vesnice Sadovo*); s. 605 (portrét Sávy Chilandarce, komentář na s. 612); pod všemi komentáři podepsán J. Vochoč.

⁷⁰ Dopis Kalouskovi z 1.–13. 8. 1899. Vochoč pobýval nejprve několik měsíců v Russiku, potom strávil určitý čas i v Zografu a Chilandaru. Výstavu obrazů z Bulharska a Athosu vystavoval v roce 1901 v Obecním domě (dnes Domě železničářů) na Vinohradech.

Smutnou epizodou bylo zmařené setkání s profesorem botaniky **Eduardem Formánkem** (1845–1900) z Brna, který na Athose skonal jako v pořadí již druhý Čech: *V měsíci srpnu zemřel na Sv. Hoře, vlastně na stanici Dáfina, prof. Formánek z Brna, byl na vrchu Athonu, nastudil se, dostal zapálení plic a za několik dní skonal. Osobně jsem jej nepoznal, neb do Chilandaru nepřišel, měl ale úmysl mne navštívit, leč nedošlo k tomu. Psal mi bratr jeho z Brna a také od konzulátu rakouského v Soluně, bych jim sdělil, co a jak všechno se stalo. Pochován jest blíže stanice na břehu mořském, mohl bych se zmíniti snad o smrti krajana našeho v knize mé při článku Dáfina?*⁷¹

V pozdějším období se seznámil s profesorem botaniky v Bělehradě **Adamovičem**,⁷² s Krumbacherovým žákem **Anastasijevičem**,⁷³ s pražským docentem zoologie **Rambouskem**⁷⁴ a jinými.

V klidu a v přípravách na návštěvu vlasti v roce 1912 prožíval Sáva poslední roky svého mnišského života. Vzal si k sobě na zaučenou mladého Srba a moravského rodáka **Vladimíra Síše** (1889–1958), pozdějšího českého novináře a spisovatele (publikační premiéru měl však již v roce 1907 za sebou), člena Maffie blízkého Karlu Kramáři (napsal o něm monografii), donedávna ostouzeného a zneuznaného propagátora československo-bulharských kulturních styků.⁷⁵

⁷¹ Dopis Kalouskovi ze 7.–20. 11. 1900; Sáva se našemu mrtvému krajanovi postaral o hrob (viz fotografii v Sávově *Knize o Svaté Hoře Athonské*, Praha 1911, s. 340).

⁷² Dopis Kalouskovi ze 20. 5.–2. 6. 1905.

⁷³ Dopis Kalouskovi ze 12.–25. 12. 1906.

⁷⁴ Dopis Kalouskovi z 21. 7.–3. 8. 1909.

⁷⁵ Dezinterpretací faktů byla Sísova osobnost líčena v nejčernějších barvách *zastánce světového imperialismu a jemu otročícího buržoazního reakcionáře*, reprezentanta *škodlivého*, protože *prohnilého* směru *protipokrokových*, *protisovětských* a *protistalinistických* živlů v oblasti vzájemných československo-bulharských vztahů (podobná epiteta mu „*udělovat*“ např. Z. Urban ve své knize *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*, Praha 1957).

Sís je opravdu postavou zajímavou a v mnoha ohledech nestrannou – v mládí studoval na srbském semináři v Prizrenu a uměl, kromě znalosti světových jazyků, velmi slušně srbsky i bulharsky (vydal sbírku svých povídek pravděpodobně ve vlastním bulharském překladě: *Nie. Razkazi ot vojната*, 2. vyd., Sofija 1916; zadní strana předšedky ohlašuje dokonce tisk německého překladu v Lipsku), znal se se zpravodaji předních evropských listů. Jako člen Maffie vypracoval první české memorandum s požadavky státní samostatnosti a s mapou je odevzdal přes Sofii vládám států Dohody. Zabýval se řeckou paleografií a pracoval jako archeolog (Chalkidika). Roku 1914 byl proti němu veden v Hradci Králové velezrádný proces kvůli knize *Nový Balkán*, jež poprvé vyšla až roku 1924. Je autorem monografie o Makedonii (*Makedonie*, Praha 1914; německý překlad *Mazedonien*, Curych

K jeho největší a nejlepší knize mu pomohlo jedno náhodné setkání. Celych osm let ležel český rukopis přepracované athonské monografie ladem v Sávově pokoji, až se v roce 1908 začal o spis zajímat plzeňský učitel, překladatel, cestovatel, cestopisec a spisovatel **Karel Drož** (1858–1928),⁷⁶ který na Athos pobýval. Odvezl ho s sebou do Čech a napsal o něm referát do Národních listů.⁷⁷ Rukopisu se ujal z pověření Matice české prof. J. Bidlo. Pro českou vědu znamenala Bidlova úprava textu opravdu jedinečný přínos, neboť dala vzniknout jednomu z nejlepších a nejautentičtějších průvodců po Svaté Hoře, které v té době existovaly – citlivý výběr obrázkových příloh, bezkonkurenční znalost prostředí a univerzálnost popisu Athosu se zřetelem k zeměpisu, botanice, zoologii, dějepisu, klášterním reáliím a historii umění vytvořily i po 89 letech stále **nejzdařilejší českou monografi o Athosu**.

Athos zůstává jaksi *na okraji* zájmu našich vědců i cestovatelů – naštěstí ke zneužití tohoto místa ke komerčním účelům nemůže nikdy dojít, aspoň pokud bude existovat jako mnišská republika se zvláštní autonomií, proto

1918) a prací o Karlu Kramáři (*Karel Kramář 1860–1930*. Praha 1930; *Dr. Karel Kramář, život, dílo, práce vůdce národa*. I. díl Praha 1936, II. díl Praha 1937). Ve svých četných novinových článcích (Národní listy, Moravsko-slezský deník, Mladoboleslavské listy, Lidová demokracie) projevoval vždy své subjektivní stanovisko, které mu nejednou zkomplikovalo další činnost. Za druhé světové války se sice aktivně podílel na protifašistickém odboji, ale za své proti sovětské mašinérii v čele se Stalinem zacílené články z meziválečného období byl nucen stáhnout se po únoru 1948 do ústraní. Na základě vykonstruovaného procesu byl v r. 1950 odsouzen za velezradu a vyzvědačství na 25 let. Zemřel na následky týrání a úplného duševního i fyzického vyčerpání v leopoldovském „lágru“. Občanské rehabilitace dosáhla jeho manželka posmrtně v r. 1969.

⁷⁶ Studoval na reálce a potom na pedagogii v Kutné Hoře a v Jičíně, pak na české univerzitě, cestoval po Evropě a navštívil Asii a Afriku. V letech 1882–88 byl řídícím učitelem na různých školách, r. 1888 přijal místo odborného učitele při měšťanské škole v Plzni, kde působil až do r. 1918. Pak se stal školním inspektorem na Podkarpatské Rusi. Vedle svého povolání byl činný i literárně, přispíval do předních českých časopisů. Vydal: *Tatry*. Rožumberok 1897; *Život na Tatrách*. Praha 1906 (1907 2. vyd.); *Polská ves v Asii*. Val. Meziříčí 1906; *Cesty na Rylskou planinu: I*. Praha 1907 (1908 2. vyd.), *II. a III*. Praha 1921; *Návštevou u Carmen Sylvy*. Praha 1908. Největší jeho dílo *Transylvánské Alpy* vyšlo r. 1909. Překládal též z rumunštiny, ruštiny a bulharštiny, kromě toho zakládal mateřské školy v Duchcově a Dobřanech. Jeho zásluhou vznikla *Budeč Rudohorská*, první učitelský spolek v poněmčelém přihraničním území.

Literatura o něm: OSN, 28. díl, Praha 1909, s. 293; OSN ND, 2. díl, sv. I., Praha 1932, s. 257; Č./= Červinka, V.: *O Karlu Drožovi, slovanském cestopisci a folkloristovi*. Národní listy 69, 1929, č. 195.

⁷⁷ Národní listy 49, 1909, c. 201, 23. 7.

snad naši vydavatelé skvostných publikací na křídovém papíře Athos ignorují. Literatura o Athosu v češtině je velmi chudá, existuje sotva několik knih, s nimiž lze Sávu monografii srovnávat, žádná se jí však šíří ani hloubkou zpracovávaného materiálu nevyrovná, jsou to totiž vesměs položurnalistické zápisky z *deníku*, tedy postřehy, jaké autoři zaznamenali při svých maximálně několikátých denních pobytech na Athosu.

Všechny cestovatele fascinuje Athos jako specifický prostor, v němž platí zvláštní čas a jiná realita: časová kontinuita je nahrazena buď idylickým bezčasím, anebo retrospektivou do 14. století (podtitul Molnárovy-Selliho knihy zní *Rozhovory se 14. stoletím*): „Každý věk má svou knihu“, praví Korán. Pak Athos, země poustevníků, jest otevřenou knihou středověku.⁷⁸ Stejně tak by se ovšem mohlo jednat o jakékoli jiné, současnosti co nejvíce vzdálené století: *Lze-li ještě kde spatřiti idylický život – tedy na Athosu. Málokteré evropské území zůstalo tak dokonale lhostejno k nynější civilizaci, málokteré zůstalo jí tak dokonale nedotčeno. Těch 5–6 tisíc mnichů představuje nám život 16. století a snad kteréhokoliv, od dob anachoretů. Jaká změna stala se v životě těchto mnichů za tisíc let?*⁷⁹

Jiným výrazným rysem je úplný zákaz vstupu ženského pohlaví na poloostrov, fakt lákající i provokující zároveň: už Sáva vysvětluje důvod tohoto nezvyklého omezení,⁸⁰ podobně Sís;⁸¹ Molnár-Selli nazval svou knihu *Republika bez žen*, Raušar pojmenoval svou brožurku *Cesta do země ženskému pokolení zapovězené* (Pardubice 1929, 4 s.), podrobně se zákazu dotýká v předmluvě (podle Raušarových podkladů ji zformuloval J. Bidlo) ke korespondenci se Sávou: *Za mého pobytu v klášteře Chilandarském r. 1894 trvalo několik dní, než se starci kláštera rozhodli, že mi ukáží drahocenné listiny nadační a jiné památky. Nedělal jsem si z toho nic. Chodil jsem s otcem Sávou po okolí, navštívil Krusii, kde měli mniši hospodářství, na němž kdysi*

⁷⁸ Molnár-Selli, Enrico: *Republika bez žen*. Praha 1936, s. 23.

⁷⁹ Lipanský, Jetřich: *Plujeme k zemi svých snů*. Pardubice 1930, s. 15.

⁸⁰ Počátek zlořádů tkvěl v tom, že pastýři přes všechny zápovědi opět přicházeli s rodinami a stády svými na poloostrov, pásli dobytek na pozemcích klášterních i dodávali klášterům mléko, máslo a sýr. Mezi mnichy a pastýři vznikly rozmanité styky. Ženy a dcery pastýřů, které v oděvu mužském hlídaly stáda, donášely mnišům mléko a máslo, před velikými svátky pomáhaly jim mlsiti chléb i dávaly se užívat i k službám jiným, o kterých, jak stojí ve zprávě o tom zachované, mluviti a slyšeti zakazuje stud (Kniha o Svaté Hoře Athonské, s. 64).

⁸¹ Kočovní Kucovlaši uvedli ve vážné nebezpečí svatohorské kláštery. Přišli prý se svými rodinami až na Athos a tu, jak v archivu kláštera Velké Lavry stojí, „všichni mladí mniši dali se zlákatí svůdnými Valaškami a v klášteřích zůstali jen neduživí starci“. Proto byl později zakázán ženě vstup na athonskou půdu (Makedonie. Praha 1914, s. 94).

Sáva hospodařil a přihlížel při chytání mořských ryb a raků. Prohlédl jsem si celý klášter, viděl knihovnu, typik sv. Sávy a různé jiné zajímavosti. Pozoroval jsem také život mnišský a tu mi Sáva vysvětlil, jak mniši žijí. Každý mnich dostával tehdy 3 turecké líry na oděv, dále měsíčně něco olivového oleje k maštění, něco rýže a vína i jiných maličkostí k živobytí. Starší mniši měli k posluze učeníky, kteří jim vařili. Klášterní kobky (kelije) byly nevysoké a malé. Mniši byli nuceni vše dělati sami: vařiti, práti, kopati na poli atd. Strava jejich byla velice jednotvárná: sušené ryby, raci, česnek, cibule, naložené olivy, fíky, černý chléb apod. Protože ženské pohlaví se tam vůbec netrpí, není tam ani krav, ani ovec, ani koz, ani slepic. Mléko a vejce jsou dosti drahé a musí se dopravovati z vesnic ležících za územím poloostrova. Ženská noha nesmí vstoupiti na území celého poloostrova, aby neponoukala ku zlému muži, kteří zasvětili celý život asketismu a poustevnictví. Tam byla bašta křesťanství, pravoslavné víry, na kterou neodvážil se sáhnouti ani Turčín. Ministerský předseda řecký Pangalos po světové válce se o to pokusil, ale nedošel k cíli.

Objevují se mnohá gnómičká pojmenování a epiteta, jež by nejlépe vystihla výjimečné vlastnosti tohoto sakrálního prostoru: *Athos – země, která nemá telefonu, telegrafu ani ministerstva železnic; země, kde lidé žijí a umírají, ale kde se již po tisíciletí nikdo nerodí; země Příslibů a Odřikání, tichých cel a snění; zahrada zázraků; republika poustevníků; Tibet Evropy; ráj samotářů a očištec lidí.*

Prvním propagátorem Athosu po Sávovi byl ve 20. letech spisovatel **František Mastik**, který pod pseudonymem **Jetřich Lipanský** vydal několik knih a článků se svatohorskou tematikou.⁸² Soustřeďuje se především na pověsti a mýty, s nimiž se při svém pobytu setkal, často píše i věci nepravdivé. Jeho monografická kniha *Athos, poslední útočiště* nepřekonává dřívější *povýšenecká* stanoviska Evropana – a chtělo by se říci i katolíka – na Athosu, plná zbytečných apriorismů, nechápaté kritičnosti a přezírání: *Není již místa v Evropě, kde by takový pozvolný evoluční sebevrah mohl žít než zde. V řeči světa ovšem. Ty poustevny jsou obětišti srdcí, sžehovaných žárem naděje a víry. Votivní šílenství stravuje léta obětujícího* (s. 29). *Mnozí poustevníci trpí halucinacemi a i jinak jsou duševně rozvráceni* (s. 30). Podobný tón zaznívá – ačkoli ne bezvýhradně – i z knihy *Ozvěna věků a dní: Taková bývá životní idea mnichova: Přirozené žádosti a touhy svého těla krotiti postem, bděním a*

⁸² *Ozvěna věků a dní*. Praha 1927, Athosu věnuje s. 116–132; *Fragmenty z idyllické říše athonské*. *Dafni*. *Laura*. *Archa* 19, 1931, s. 267–268; *Setkání s Borisem Zajcem na Athosu*. *Země* 12, 1931, s. 161–163; *Plujeme k zemi svých snů*. Edice Ismael, sv. 6, Pardubice 1930, 84 s.; *Athos, poslední útočiště*. S perokresbami J. Kohnůpka, Olomouc 1932, 106 s.; *Jaro na Athosu*. *Širým světem* 5, 1927, Praha 1928.

prací. Jest třeba velmi často několik desetiletí, než své zdravé, silné tělo zmučí a vysílí. Duch však nezískává ničeho. (...) Všude vidíte nevkus a nelad, v chrámech s věčně se opakujícími Madonami a tvářemi světců, v přibytých, kde jsou rozvěšeny děsné barvotisky i v kasárenských klášterních budovách (s. 121). Uměním a vědou se již mniši nezabývají. Ba není ani lidí, kteří by o umění měli zájem. Sorva kde jinde lze nalézt více nevědomosti a prostoty myslí než zde. (...) A duchovní život? Ustrnul a vyprahl. (...) Pramenem této sterility jest vzdor a tvrdosť, v níž trvá východní církev na svém schismatu, vzdor, který zabraňuje jejich rozvoji duchovnímu a kulturnímu (s. 122). Nerozmnožují již počet svazků ve svých knihovnách, do chrámu zavěšují hnusné, barevné obrázky a není tu už ani lidí podivuhodného života jako kdysi. Svatost a heroičnost patří minulosti (s. 123).

S láskou a porozuměním, místy až s obdivem k posvátné zemi a jejím mnichům, jež autor na Athosu při své návštěvě v roce 1935 potkal, je psána knížka E. Molnára-Selliho *Republika bez žen*. Nepřekračuje rámec cestopisu, odborně je však – ve srovnání s Lipanským – mnohem zasvěcenější, propracovanější a poučnější: nepůsobí jen jako subjektivní deníkové vyprávění ve formě střípků a drobných poznámek „na okraj“, ale především jako jakýsi úvod do reálií pravoslavných klášterů, přičemž informace o politických změnách v *mnišské republice* a o jejím vztahu k řeckému státu jsou dovedeny až k autorově současnosti. Navíc je publikace opatřena četnými fotografiemi a autorovými perokresbami. Český čtenář by se mohl zvlášť zajímat o portrét českého mnicha Alýpie, který žil od konce 1. světové války jako Sávův pomyslný pokračovatel rovněž na Chilandaru.

Pokusil jsem se ukázat, že u nás existuje – na rozdíl od světa orthodoxního – až novodobá tradice poznávání Athosu. V bezkonkurenční jednoznačnosti nad všechny ostatní vyniká český pravoslavný mnich **Sáva Chilendarský**, na jehož hlavní reflexe jsem upozornil, přičemž jsem se zaměřil na jeho osobní projevy (deníky, korespondence) jednak proto, že trefně doplňují a korigují jeho příspěvky oficiální (vydané), jednak z důvodu, že nejsou obecně přístupné ani známé. Jeho jedinečnost tkví ve vytrvalé nezaujatosti: podržuje si svůj zcela osobitý přístup ke světu orthodoxie, který je dán jeho názory, soustavnou pracovitostí a snahou poodkrýt tajemná zákoutí athonských klášterů českému, bulharskému a srbskému čtenáři. Jsme překvapeni tím, že ani jako jeden z klášterníků *mnišské republiky*, s nimiž se v našich představách pojí spíše uzavřenost, nekomunikativnost, tajnůstkářství a izolovanost jako typické vlastnosti, se neodřiká svých světských vazeb s domovem, s přáteli, s jinými umělci a vědci.

O ostatních autorech, kteří o Athosu publikovali nějaké příspěvky, lze říci jediné: Jejich návštěvy Svaté Hory byly časově velmi omezeny, a tak se často

dopouštěli nepřesností a četných zjednodušení, jejich kritika měla z neznalosti kulturního kontextu blíže k pomluvě. Sklouzávali proto ke dvěma stereotypům:

- k laciné kritice Evropana, který z duchovní atmosféry místa nasál minimum a jemuž podstata genia loci zůstala skryta,
- k polomýtické idealizaci, jež o pravém stavu reality vypovídala jen velmi málo.

Jediný Sáva jako domácí obyvatel mohl podat pravdivá svědectví, jež by se výše zmíněných stereotypů uvarovala. Nezabývá se hěsychasmem ani mystikou, pohlíží na Svatohorce jako na všední lidi se stejnými nedostatky jako kdekoli jinde. V přijaté možnosti tohoto pohledu tkví i jeho originalita.

